

FOLKLOR ARAŞTIRMALARINDA KÜLTÜREL RÖLATİVİST TUTUMLARIN ELEŞTİRİSİ*

CRITICISM OF CULTURAL RELATIVIST ATTITUDES IN FOLKLORE STUDIES

Mehmet Ali YOLCU**

ÖZ: Kültürel rölativizm, kültürler arası karşılaştırmalardan ziyade kültürün kendine özgü kabul edilmesi düşüncesinden hareket eder. Bu anlayışa göre, bir kültürel dairede yer alan ritüeller ve uygulamalar dışsal bir anlayışla değerlendirilmez ve tartışmaya açılmaz. Bu noktada Batı modernizmine dayalı gelişen evrensel değerler ile özgün kültürlerin arasında farklar ortaya çıkmıştır. Kültürel rölativizmin belki de en çok eleştirilen yönü, insan hakları ve kadın sorunlarına karşı duyarsız kalmasıdır. Çalışmada, folklor araştırmalarında sıkça karşılaşılan kültürel rölativist tutumlar eleştirel bakışla ele alınmıştır. Diğer yandan UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, CEDAW kararları bağlamında ayrımcılık ve folklor ilişkisi sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Rölativizm, Kültürlerin Özgünlüğü, Folklor Araştırmaları.

ABSTRACT: *Cultural relativism is based on the idea that the culture is original rather than cross-cultural comparisons. According to this understanding, rituals and practices in a cultural circle are not evaluated with an external understanding and can not be debated. At this point, differences emerged between developing universal values based on Western modernism and original cultures. Perhaps the most criticized aspect of cultural relativism is insensitivity to human rights and women's problems. In this paper, cultural relativistic attitudes frequently encountered in folklore research has been discussed critically. On the other hand discrimination and folklore relation were questioned in the context of UNESCO's Intangible Cultural Heritage Convention, UN Universal Declaration of Human Rights, CEDAW Decisions.*

Keywords: *Cultural relativism, Originality of Culture, Folklore Studies.*

Giriş

Kültürel rölativizm, kültürler arası karşılaştırmalardan ziyade her kültürün kendine özgü kabul edilmesi düşüncesinden hareket eder. Bu anlayışa göre, bir kültürel dairede yer alan ritüeller ve uygulamalar dışsal bir anlayışla değerlendirilmez ve tartışmaya açılmaz. “Doğru”, kültürden

* Bu makale, 17-20 Nisan 2017'de Malaga'da (İspanya) düzenlenen “International Congress on Afro-Eurasian Reserach II.” adlı kongrede sunulan bildirinin düzenlemiş halidir.

** Doç. Dr. – Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Çanakkale - mehmetaliyolcu@gmail.com

kültüre değişebilir ve bu durum değerlendirilirken grup içindeki ahlaki ve kültürel tutarlık göz önünde bulundurulur. Bununla birlikte Batı modernizmine dayalı gelişen evrensel değerler ile özgün kültürlerin arasında farklar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kültür ve folklor çalışmalarında araştırmacıların kültürel rölativist tutum ve yorumları etik soru ve sorunlara yol açmaktadır.

Bir kültüre ait inanç ve değerlerin insanın içinde bulunduğu koşullardan bağımsız bir referansa göre yargılanamayacağı iddiasını taşıyan felsefi bir yaklaşım olan rölativizmin kökenleri Eski Yunan Sofistlerine kadar uzansa da bu anlayışın kültürlere uygulanması Alman Aydınlanması ile başlamıştır. Kant'ın insan bilgisinin, duyu deneyimlerinin zihnin evrensel kategorisine göre yapılandırılmasıyla oluştuğu iddiasına karşılık, Herder bilginin tek kaynağının bu evrensel yapılandırma olamayacağını, bilginin oluşumunda kültürel yapıların da rolü olduğunu ileri sürmüştür (Saraç, 2006: 22). Kant ve Herder gibi Alman filozoflarından etkilenen Franz Boas, bu pencereden kültüre yaklaşımın önünü açmıştır. 20. yüzyıl antropolojisinde çokça tartışılacak olan bu metodolojinin temelinde Amerikan antropolojisinin ünlü ismi Franz Boas'ın teorik perspektifleri yatmaktadır. Batı akademisinde 20. yüzyılda devam ede gelen ilerlemeci-evrimci teorilerle bunun karşısında kendini konumlandıran kültüralist anlayışların çatışması rölativizmin gelişmesini sağlamıştır.

Boas'ın takipçilerinden Ruth Benedict kültür araştırmacısının farklı kültürleri derinlemesine kavrayabilmesi için kültürel rölativizmin bir metodoloji olarak kabul edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Benedict (2011: 293), "günümüzdeki toplumsal düşünüşün, kültürel göreceliğin uygun bir açıklamasını yapmaktan daha önemli bir görevi yoktur. Hem sosyolojik hem de psikolojik alanda bu görevin gereklilikleri temel önemdedir. İnsanlar arasındaki ilişkiler ve değişen standartlarımızla ilgili çağdaş düşünce, sağlıklı ve bilimsel bir yönelim açısından son derece önemlidir" demiştir.

Boas'ın öğrencilerinden Melville Herskovits tarafından hazırlanan ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin hazırlanması sürecinde kültürel rölativizmin dikkate alınması gerektiğine dair ilkeler şöyle sıralanmıştır: 1. Birey kişiliğini kültürü aracılığıyla kazanır. Bu sebeple bireye saygı kültüre saygıyı gerektirir. 2. Kültürlerin niteliksel olarak değerlendirilmesinde kullanılacak hiçbir bilimsel teknik bulunmadığı için kültürler arasında ayırım yapılamaz. 3. Standartlar ve değerler üretildikleri kültüre bağıdırlar, bu yüzden tek bir kültürün inançlarına ve ahlaki prensiplerine bağılı olarak oluşturulan bir insan hakları evrensel beyannamesinin uygulanabilirliği tehlikeye düşer (Saraç, 2006: 25).

Kültürel rölativizmin kendine özgü yönü, kişinin, bir kültürü, o kültürün kendi koşulları dâhilinde değerlendirmek ve anlamak adına ahlaki

yargılardan ve varsayımlardan uzak durma düşüncesini beraberinde doğurmuştur. Bu noktada bu yaklaşım, belirli bireyler açısından zararlı olabilecek eylemler ya da davranışların yanlış olduğuna hükmetmeyi zorlaştıran biçimde ahlaki rölativizme yol açabilir (Kenny ve Smillie, 2016: 44). Kültürel rölativizmin, bir kültürün kendi bağlamı içinde yer alan ritüel, inanç, davranış ve uygulamaların araştırmacı tarafından etnografik yazımında kendi değer yargılarıyla söz konusu kültüre dair çıkarımlar yapmasının önüne geçmek gibi bir amaç taşıdığı anlaşılmaktadır.

Kültürel rölativizm, ortaya çıkışından bugüne kadarki süreçte kültürlerin yorumlanmasına dönük hedeflerden daha fazlasını kapsamaya başlamış, Batı modernizminin evrensellik iddialarına ve küreselleşmeye yönelik eleştirilerde referans olma gibi bir misyona dönüşmüştür. Bu bağlamda Batı dışı kültürleri koruma misyonu ile kültürel rölativizmin ideolojik yoldaşlığı birtakım tartışmalara yol açmıştır.

Kültürel Rölativizmin Sakıncalarına Dair

Kültürel rölativist görüşlere göre kültürler kendi içinde bir bütünlük taşırlar ve içsel bir tutarlığa sahiptirler. Ancak bir kültürü sadece kendi bağlamı içinde yorumlamak, değişim ve uyum sağlama potansiyelini ve diğer kültürlerle olan etkileşimlerini açıklamada yetersiz kalabilir. Kültürel rölativizmin belki de en çok eleştirilen yönü, insan hakları ve kadın sorunlarına karşı duyarsız kalması veya bir çözüm üretmemesidir. Bir kültürde uluslararası hukuk düzeni ve insan hakları sözleşmeleriyle çelişen uygulamalar olabilir. Böyle bir durumda araştırmacı, kültürlerimize saygı noktasından hareket ederse bu durum etik sorunlara yol açacaktır.

Folklor araştırmalarında gözlemlediğimiz hususların başında araştırma alanında ortaya çıkan cinsiyetçi ve ayrımcı/ötekileştirici bir folklor ürününe veya geleneksel dünya görüşüne araştırmacılar tarafından eleştiri getirilememesi, bazen de bunların görmezden gelinmesidir. Folklor araştırmalarında sıkça karşılaşılan erken yaşta evlilikleri destekleyen kabuller, ataerki değerlerin yüceltilmesi yoluyla kadının ikincilleştirilmesi, bireyin üzerindeki toplumsal baskı mekanizmaları vb. hususlarda araştırmacının bakış açısı ya sadece konuyu tasvir etmekle sınırlanabilmekte ya da bu durum bir kültürel değer olarak yansıtılabilmekte ve hatta zaman zaman olumlanabilmektedir. Hâlbuki araştırmacıdan beklenen bilimsel tavır, konuyu rölativist pencereden görmemesi ve söz konusu geleneğe karşı eleştirel bir konumlanmaya geçmesidir. Araştırmacının burada referans alacağı doğrular uluslararası sözleşmeler ve evrensel hukuk anlayışı olmalıdır.

Geleneksel uygulamaların insan hakları ilkeleriyle çeliştiği durumlarda ne yapılmalıdır? İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilanının üzerinden geçen yaklaşık 70 yıllık süre zarfında yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler ve kültür anlayışındaki değişim ışığında bu sorunun artık insan haklarının evrensel olarak geçerli olması gerektiği

ilkesi reddedilerek ve var olan uygulamaların devamının esas olduğu ileri sürülerek yanıtlanması gerçekçi görünmemektedir. Diğer yandan, kendisi de bir insan hakkı olan kültürel haklar ile diğer insan hakları arasında nasıl bir denge kurulması gerektiği sorusu hala geçerliliğini korumakta ve tartışılmaktadır (Saraç, 2006: 32).

Kültürel rölativizm savunucuları, bu görüşün insan hakları ihlallerine kapı araladığının farkına varmalıdırlar. Sadece Batı modernizminin mutabakatı nedeniyle insan hakları ilkelerinin evrensel olamayacağı eleştirisi otoriter devletlerde yaşayan ve baskılanan kitleler üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Üstelik sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmede pek istekli davranmayan bazı Asya ve Afrika ülkeleri bazı ihlalleri “kültürel farklılıklar” kavramına sığınarak meşrulaştırma çabası içine girebilmektedir. Örneğin ülkemizde namus cinayetlerinde mahkemelerin zanlı için “haksız tahrik” indirimleri hukuk düzenine geleneğin etkisi olarak yorumlanabilir. Yine, Sudan ve Güney Mısır’da kadın sünneti, Suudi Arabistan, Afganistan, İran gibi İslam ülkelerinde şeriat hukukuna dayalı kadın erkek eşitsizlikleri, Tayland Padaunglarında kadınların boyunlarına halka takma geleneği, bazı ilkel halklardaki ritüelistik cinayetler rölativizmin açmazlarından birkaçıdır.

Konunun tartışmaya açık kısımlarından biri, UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi’dir. Kültürel miras, kültürlerin kendi kendini tanımlamasının nötr bir kategorisi veya doğal olarak olumlu bir şey anlamına gelmez, bireye yönelen baskılar için bir araç da olabilir. Bu nedenle SOKÜM sözleşmesi revize edilmeyi beklemektedir. Sözleşmede her ne kadar “işbu sözleşme bağlamında, sadece, uluslararası insan hakları belgeleri esaslarına uyan ve toplulukların, grupların ve bireylerin karşılıklı saygı gereklerine ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olan somut olmayan kültürel miras göz önünde tutulacaktır” (Oğuz 2009: 167) şeklinde sınırları çok da açık olmayan bir ilkeye rastlasak da, taraf ülkelerin miras listesi çalışmalarında dolaylı yoldan kültürel rölativist bir tutumun benimsenmiş olmasının evrensel insan hakları noktasında tartışmaya açık hususlar yaratabileceği göz ardı edilmemelidir.

UNESCO, barışçıl çabaların karşısında engel olma potansiyeline sahip, insanı istismar eden kültürel unsurlara karşı da listeler hazırlamalı ve ilgili ülkelere tavsiye kararları sunmalıdır. Örneğin Afgan geleneği başabaze, erkek çocuk istismarının kültür kılıfıyla örtülmüş biçimidir. Güney Yemen’de çocuk gelinler aynı şekilde gelenekçe desteklenmektedir. Papua Yeni Gine Sambilanlarındaki erginleme ayinlerinde küçük erkek çocukların yaşlı erkekler tarafından oral sekse zorlanması; kara kıta Afrika’da Albino hastası çocukların uzuvlarının şans getireceğine yönelik büyüsel inançlar neticesinde ortaya çıkan cinayet ve sakatlamalar da bu açıdan değerlendirilmelidir. İspanya boğa festivalleri kanlı bir ritüel olarak insan istismarını içermiyor olsa da hayvan hakları bakımından sakıncalıdır. UNESCO; CEDAW ve Çocuk Hakları Sözleşmesine aykırı yukarıdaki

örneklere bakışını ve tavrını netleştirerek küresel mücadele planlarının hazırlanmasında daha aktif bir rol üstlenmelidir.

Sonuç

Kültürün bir parçası olan folklorun incelenmesinde kültürel zenginliğe ve kültürel farklılıklara yapılan vurgular ve olumlular, bireye saygıyı temel alan insan hakları görüşlerine dayanmalıdır. İnsan hakları 17. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar gelen ortak insanlık değerleri çerçevesinde gelişmiş ve yazılı metin haline getirilmiştir. Beyannameye ve diğer insan hakları sözleşmelerine getirilen eleştiriler kültürlere saygı gibi uzlaşmış bir değer etrafında toplansa da birey özgürlüklerini kısıtlayıcı kültürel kabullere, beden üzerinde yapılan sakatlayıcı pratiklere, çocuk istismarını içeren geleneklere, akıldışı ritüellere ve cinsel ayrımcılık içeren folklor malzemesine karşı mücadele edilmeli ve ayrıca araştırmacılar tasviri bilgi vermekten öte bunları yorumlamalı ve gerekirse kültürlere eleştiri getirebilmelidir.

Her ne kadar Singapur Okulu gibi Asya merkezli insan haklarının evrenselliğine karşı eleştiriler varsa da günümüz için oluşturulmuş en iyi metinler Batı modernizmi sonucu ortaya çıkmıştır. Tüm kültürleri kapsayacak bir insan hakları anlayışı henüz önerilmemiştir ve bu da pek mümkün görünmemektedir. Toplum içinde baskı aracı haline gelen gelenekler, ifade özgürlüğünün toplum içinde kısıtlanması, ataerkil şiddete gelenek tarafından verilen doğrudan veya dolaylı destek, folklorun model ve değer olarak ürettiği bazı öğeler demokratik bir ortamın doğmasına ve yaşamasına engel teşkil etmektedir ve tüm bunların kültürel rölativizm perdesiyle üzeri örtülmemelidir. Bireyin mutsuzluğuna sebep olan, istismar içeren, insan haklarına aykırı kültürel öğeler bir kültürel zenginlik göstergesi olmamalı ve ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

- BENEDICT, Ruth (2011). *Kültür Örüntüleri*. (Çev. Mustafa Topal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KENNY, Michael G. ve SMILLIE, Kirsten (2016). *Antropolojiye Giriş: Kültür ve Mekân Hikâyeleri*. (Çev. Soner Torlak). Ankara: Dipnot Yayınları.
- OĞUZ, M. Öcal (2009). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- SARAÇ, Nalan (2006). *İnsan Hakları ve Kültürel Görelilik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.